

DRUGI U „GORSKOM VIJENCU“

Fadil Hadžiabdić

Filozofski fakultet Sarajevo

Odsjek za historiju

hadziabdicfadil@gmail.com

Pregledni rad

Primljeno: 20. 5. 2018.

Prihvaćeno: 5. 10. 2018.

U nacionalnim književnostima obično se iskristalizira neko djelo koje dobije status u mnogome drugačiji od običnog književnog djela. Ta se djela istaknu i postanu nacionalni simbol jednak zastavi, grbu ili državnoj himni. U Crnoj Gori taj će značaj i položaj dobiti „Gorski vijenac“ Petra II. Petrovića Njegoša. Zadatak je ovog rada prikazati kako se „Gorski vijenac“ odnosi prema „drugom“, kako ga definira i što glavni likovi u djelu misle o „drugom“ i kako se prema tome „drugom“ treba odnositi.

Prilikom proučavanja teme rada isplivala su četiri tematska okvira koje je trebalo pokriti kako bi rad bio potpun. Dva su okvira postavljena promatranjem historijskog konteksta. Prvi je historijski kontekst vladavine Petra II. Petrovića i nastanak „Gorskog vijenca“, a zatim i historijski kontekst događaja o kojima „Gorski vijenac“ pjeva, tj. „istrage poturica“ s kraja 17. i početka 18. stoljeća. Treći je okvir odnos prema „drugom“, dok je četvrto i najvažnije područje sama tema rada „Drugi u Gorskom vijencu“. Cilj ovog rada jest postaviti pitanje odnosa prema „drugom“ u trenutku kada se pod valom migracijske krize i Europa nalazi pred istim pitanjem. Rad pokazuje kako isključiv odnos i nerazumijevanje „drugog“ mogu dovesti do ogromnih posljedica pa i pokretanja procesa dugog trajanja.

Ključne riječi: Crna Gora, Njegoš, drugi, poturice, istraga, islam, kršćanstvo

„Gorski vijenac“ od vladike Danila do vladike Petra II.

Odnos prema „drugom“ u Crnoj Gori može se pratiti u kontinuitetu od „istrage poturica“ - bez obzira na to je li „istraga poturica“ povijesna činjenica ili samo konstrukt u svrhu stvaranja „historije sjećanja“ i homogeniziranja nacije pa do skupljanja i objavljivanja „Vasojevičkog zakona“ polovicom 19. stoljeća. Religija je, u ovom slučaju, usko povezana s pripadnošću nekom narodu i dok „Gorski vijenac“ to prikazuje kroz jednu „narodnu svijest“ i činjenično stanje, u „Vasojevičkom za-

konu“ odnos se dovodi na razinu zakonske odredbe. Kronološki poređano od kraja 17. stoljeća do Vasojevićkog zakona i nastanka „Gorskog vijenca“ postoji jedan proces dugog trajanja u žigosanju onih članova crnogorskog društva koji nisu kršćani.

Nakon smrti Petra I. Petrovića 18. listopada 1830. godine, vlast u Crnoj Gori nasljeđuje njegov sinovac Rade Tomov, ali kako mu je crkveno ime Petar, ostat će zapamćen kao vladika Petar II. Petrović Njegoš. Njegovu će vladavinu obilježiti borbe sa skadarskim pašama, predstavnicima hercegovačkog pašaluka, ali i borbe na unutarnjem planu.¹ Po dolasku na vlast odmah pokušava osvojiti Podgoricu u veljači 1832. godine, ali neuspješno. Zbog propalog napada došlo je i do reakcije Rusije pa je 1833. bila mirna godina. Daljnje godine obilježit će stalna vojna čarkanja na točkama dodira Crne Gore i Hercegovine s jedne strane i Crne Gore i Skadarskog sandžaka s druge strane. Veliki je diplomatski uspjeh Petar II. postigao kada je u Dubrovniku u rujnu 1842. zaključio sporazum s Ali-pašom Rizvanbegovićem kojim su utvrđene granice između „nezavisne oblasti Crne Gore i pašaluka Hercegovačkog“. Ovime je Crnoj Gori *de iure* priznata nezavisnost.²

S druge strane, sukobi na granici s albanskim pokrajinama bili su svakodnevnica. U vrijeme sukoba oko otoka Vranjine i Lesandra 1845. godine, skadarski vezir Osman-paša pokreće veliku akciju poticanja Crnogoraca i brđana na ustanak protiv Petra II. poklanjajući im oružje, žito i dijeleći turske zastave pograničnim plemenima. Sušna 1846. daje skadarskom veziru nove opcije u razbijanju jedinstva države Petra II., a još gora 1847. godina dovela je Osman-pašu gotovo do ostvarenja svog cilja. Kuči, Piperi, Bjelopavlići su primali oružje i žito iz Skadra, a čak su i neki glavari kao Markiša Plamenac prešli na tursku stranu, dok je Todor Muškin Božović zbog odlaska u Skadar kažnjen smrtnom kaznom.³ Sve ovo ukazuje na nužnost djelovanja jer je u pitanje došao opstanak cijele Crne Gore.

Upravo u ovim događajima koji su doveli do nezavidnog položaja ne samo Njegoša, nego i crnogorske države, može se tražiti motiv i inspiracija za nastanka „Gorskog vijenca“. Ugroženom Njegošu trebala je jedna povijesna priča koja bi pokazala kako su se „slavni i ponosni“ preci obračunavali s izdajnicima, ali i kako su zajedno nastupali pro-

1 Ćorović, „Istorija Srpskog“, Preuzeto s:
https://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/7_12_1.html (16. 5. 2018.).

2 Pejović, *Crna Gora*, 289-301.

3 Isto, 303-305.

tiv neprijatelja. Iako je za radnju djela uzeo likove iz davne prošlosti, Njegoš je u „Gorski vijenac“ ugradio dileme, raskole, previranja te političku situaciju iz svog vremena.⁴ Srđa Pavlović objašnjava kako se mit o ubojstvu konvertita kao čin čišćenja i novog početka dobro uklopio s Njegoševim nastojanjima da stvori modernu nacionalnu državu i slomi plemenske partikularnosti tako da „Gorski vijenac“ treba čitati kao djelo o „Novom početku“. Danilo iz „Gorskog vijenca“ i historijski Njegoš odlučili su se za nasilje kako bi stvorili novu stvarnost.⁵ Jednostavno, djelo je nastalo u potrebi za narodnim homogeniziranjem u jednom teškom trenutku.

O povijesnoj zbiljnosti „istrage poturica“ u historiografiji su se razvila različita tumačenja. Od toga da se nekritički na osnovi „Gorskog vijenca“ spomenuta „istraga poturica“ prihvća kao povijesna činjenica pa do apsolutnog negiranja iste. Vladimir Ćorović u „Istoriji srpskog naroda“ povijesnu „istragu poturica“ opisuje kao događaj u kome je sudjelovalo samo osam ljudi: Vuk Borilović, četiri brata Martinovića i trojica vladikinih momaka. Oni su na Božić 1707. godine pobili čeklićke i cetinjske muslimane koji se nisu htjeli pokrstiti.⁶ Isti je stav zastupljen i u „Historiji Naroda Jugoslavije II“, navodeći kako je „istragom poturica“ koju je pokrenuo vladika Danilo borba dobila općecrnogorski karakter.⁷ U „Istoriji Crne Gore“ čitav događaj se kao i kod Ćorovića svodi na jedan lokalni događaj. Međutim, konstatira se da je taj događaj trebao pokrenuti jednu širu akciju. U istom se djelu vladiki Danilu, iako nije očistio Crnu Goru od „poturica“, daju zasluge za početak beskompromisne borbe protiv Turaka i „poturica“ kao uvjeta za oslobođenje zemlje.⁸ Ova historiografija uopće ne postavlja pitanje etičke opravdanosti istrebljenja jedne zajednice, nego to veliča kao neophodan korak u „oslobodilačkoj“ borbi.

S druge strane, Mustafa Imamović u „Historiji Bošnjaka“ uspoređuje „istragu poturica“ sa „Sicilijanskom večernjom“ i „Bartolomejskom noći“ kao primjerima obračuna uoči kršćanskih praznika. Imamović navodi kako su progoni započeli u Cetinjskom polju, a zatim u Crmnici i Rijeci Crnojevića te da su pobijeni i pokršteni svi koji se nisu uspjeli

4 Rizvić, *Kroz Gorski vijenac*, 28.

5 Pavlović, „The Mountain“ Preuzeto s: <https://soi.journals.yorku.ca/index.php/soi/article/view/8038/16949> (15. 5. 2018.)

6 Ćorović, „Istorija Srpskog“, Preuzeto s: https://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/6_10_1.html (15. 5. 2018.)

7 Đurđev i Grafenauer, *Historija naroda*, 1254.

8 Stanojević i Vasić, *Istorija Crne Gore*, 245-248.

skloniti u Podgoricu ili Skadar.⁹ Imamović naziva ove muslimane Bošnjacima iako u samom „Gorskom vijencu“ nema naznaka o tome, već se izričito navodi kako se radi o Crnogorcima koji su prihvatili islam.

Konačno, treće mišljenje pronalazi se kod Muhsina Rizvića i Zvezdana Folića. Muhsin Rizvić prenosi stav Ilariona Ruvarca koji je 1899. osporio vjerodostojnost glavnog izvora za „istragu poturica“ - Zapisu vladike Danila koji je 1863. godine objavio Nikola Muslin. Rizvić navodi kako se „istraga poturica“ ne spominje nigdje do tridesetih godina 19. stoljeća. On prenosi mišljenje Michela Aubina koji je smatrao da je na konačno formiranje legende o „istrazi poturica“ presudno djelovao Sima Milutinović koji tijekom boravka u Cetinju piše i objavljuje niz djela koja opisuju tu legendu.¹⁰ Zvezdan Folić na sličnim osnovama, tj. na nedostatku bilo kakve izvorne građe i nespominjanja u mletačkim dokumentima negira postojanje „istrage poturica“. On kazuje kako na kraju 17. i početkom 18. stoljeća, nakon što su Crnogorci stali na stranu Mlečana u Morejskom ratu, Muslimani u strahu od odmazde napuštaju Crnu Goru. Osnovu za nastanak mita o „istrazi poturica“ on nalazi u sitnim sukobima koji su nastali između Crnogoraca i dvije-tri obitelji „poturčenjaka u Čekličima“.¹¹ Može se zaključiti da je pitanje „istrage poturica“ u historiografiji u velikoj mjeri oblikovano vremenom u kojem su djela nastajala.

Odnos „nas“ i „njih“

Odnos prema „drugom“ jedna je od osnovnih odrednica čovjeka još od kada je formirao svijest o pripadanju zajednici, prvo obitelji pa rodu, plemenu i na kraju državi. Oni koji nisu s nama, ne pripadaju našem krugu, ne nužno, ali gotovo uvijek predstavljaju opasnost za naš način života i naše vrijednosti jer nas žele porobiti i uzeti naša bogatstva. U modernom periodu odnos prema „drugom“ počinje se preispitivati objavom knjige Edwarda Saïda „Orijentalizam“ i uspostavom novih društvenih i moralnih načela o potrebi suživota i multikulturalnosti te istinskom, a ne samo deklarativnom prihvaćanju da su svi jednaki. Naravno, ideja multikulturalizma naći će se pod udarom konzervativnih struja koje u njoj vide opasnost za opstanak nacije i nacionalnih vrijednosti. Poseban vjetar u leđa ovoj će strani dati Samuel P. Huntin-

9 Imamović, *Historija Bošnjaka*, 292.

10 Rizvić, *Kroz Gorski vijenac*, 9-11.

11 Folić, *Istorija muslimana*, 203-212.

gton svojom teorijom o neminovnom sukobu civilizacija. Bez obzira na to koja strana da prevlada, odnos prema drugom je bio i ostat će pitanje oko kojeg će se lomiti koplja još dugo vremena. Pitanje: „Tko je ‘drugi’?“, toliko je ušlo u modernu svijest da, kada se u popularnoj SF kulturi govori o vanzemalcima, oni se često nazivaju *others*, tj. drugi.

Odnos prema „drugom“ na Balkanu početkom stvaranja države izgrađivao se u odnosu prema Osmanskom Carstvu. Međutim, taj se odnos nije zadržao na Osmanskom Carstvu kao političkom entitetu, nego se prenio i na kulturološku manifestaciju osmanske vlasti, a to je, prije svega, islam kao religija. Upravo je u takvom ambijentu nastao „Gorski vijenac“ i njegov odnos prema onima koji su dio sistema Osmanskog Carstva.

Enver Kazaz ističe kako je „Gorski vijenac“ epska sinteza klasike, usmene epike i osmanofobne književne tradicije. On ističe kako osmanofobni diskurs proizvodi sliku neprijatelja ne samo u strancu/osvajajuću nego i unutrašnjeg „drugog“, onog tko se prevjerio i postao instrument osvajačeve vlasti.¹² Ovom u prilog ide i druga točka, 5. član Vasojevičkog zakonika koji kaže: „*Ko se podanas poturči i lažnu vjeru primi, da se za Turčina drži.*“¹³ Ovo se vrlo jasno tumači time da se promjenom religije mijenja i etnička pripadnost, a time se gube sve vrijednosti koje su posjedovane dok se bilo član „naše“ pripadnosti, a dobiva sve loše osobine „drugog“. Izjednačavanjem imperijalnog i religijskog „drugog“ briše se granica između religije i političke ideologije i bog postaje glavni ideološki autoritet. Oni koji su primili islam nisu samo izdajnici nego i najnemoralniji pripadnici društva. Oni su izdali i suplemenike i Boga i kazna za njih ima vjerski karakter.¹⁴

Istrebljivanje „poturica“ u narodnoj svijesti postaje ritualno, epsko čišćenje i katarza nacije, a masakr dobiva vjersku apoteozu, iako je u suprotnosti s učenjem Crkve. Prihvatanjem književnih opisa iz Njegoševih i Andrićevih djela s narodnim narativom koji je njihov izvor historijskih činjenica i njihovim ulaskom u rječnike, koriste se za ugra-

12 Kazaz, „Utopija nacionalne slobode“ Preuzeto s: <http://ivanlovrenovic.com/2014/11/enver-kazaz-utopija-nacionalne-slobode-i-osmanofobni-diskurs-u-njegosevom-gorskom-vijencu/> (23. 12. 2017.)

13 Vasojevički zakonik u 12 točaka, Preuzeto s: <https://www.rastko.rs/rastko-cg/povijest/vaszak.html> (23.12.2017.)

14 Kazaz, „Utopija nacionalne slobode“ Preuzeto s: <http://ivanlovrenovic.com/2014/11/enver-kazaz-utopija-nacionalne-slobode-i-osmanofobni-diskurs-u-njegosevom-gorskom-vijencu/> (23. 12. 2017.)

đivanje stavova o „nama“ i „drugima“.¹⁵ Nameće se zaključak kako su od svih „drugih“ najopasniji oni naši „drugi“, naše Jude.

„Drugi“ u „Gorskom vijencu“

Odnos prema „drugom“ u „Gorskom vijencu“ nije nimalo jednostavno prikazan, pored osnovne priče o odnosu Crnogoraca prema „poturicama“ prikazana su i mišljenja Crnogoraca prema Hrvatima, Dalmatincima, Mlečanima, domaćim Crnogorcima koji se „druže“ s „Turcima“ kao i prema veziru, predstavniku „pravih Turaka“. Na nekoliko je mjesta prikazan i odnos domaćih „Turaka“ prema Crnogorcima i nekoliko stihova o tome što Mlečani misle o Bošnjacima i Albancima.

U početnom monologu vladike Danila osmanlijski se islam ističe kao ideologija koja je suprotna europskom kršćanstvu. On upozorava Europu na opasnost koja joj prijeti od Osmanlija.¹⁶ Ovdje odmah pravi jasnu razliku između „nas“ i „njih“, opasnosti koja dolazi s istoka. Međutim, ovo ne treba spuštati samo na religijsku razinu sukoba islama i kršćanstva, nego se radi i o jednom vječnom sukobu Istoka i Zapada. „*Sjem Azije, đe im je gnjijezdo, vražje pleme pozoba narode.*“¹⁷ Danilo Radojević tumači kako je jedina domovina Turaka u Aziji i da se oni moraju tamo vratiti.¹⁸ Nakon definiranja vanjskog „drugog“, Njegoš se vraća stvarnom problemu, a to je onaj unutrašnji „drugi“: „*Pa im poče demonski mesija, lažne vjere pružat poslastice. Bog vas kleo, pogani izrodi, što će turska vjera među nama?*“¹⁹ Ovdje se već oni koji su zbog poslastica, tj. neke koristi, primili islam, tj. tursku vjeru - vjeru osvajača, nazivaju izrodima, čime se određuju kao loš dio našeg roda. Kasnije će epiteti pri određivanju „drugog“ postajati samo oštriji.

Sljedeći ključni moment u definiranju „drugog“ jest izdizanje našeg položaja, naše etike i naših odluka i stajališta kao ultimativno vrjednijih i boljih. „*Srpskoj kapi svud ime pogibe. Postadoše lafi ratarima, isturči se plahi i lakomi - mlijeko ih srpsko razgubalo! Što uteče ispod sablje turske, što na vjeru pravu ne pohuli, što se ne hće u lance vezati, to se zbježa u ove planine da ginemo i krv prolivamo, da junački amanet čuvamo, divno ime i svetu svobodu. Sve su naše glave izabrane! Momci*

15 Aleksov, „Poturica gori od Turčina“ 225-259.

16 Rizvić, *Kroz Gorski vijenac*, 73.

17 Njegoš, *Gorski vijenac*, 19-20.

18 Radojević, *Studije o Njegošu*, 76.

19 Njegoš, *Gorski vijenac*, 71-74.

*divni, isto ka zvijezde; što su dosad ove gore dale, svi padali u krvave borbe, pali za čest, ime i svobodu.*²⁰ Isticanjem srpske borbe za slobodu i čast zapravo se kazuje kako oni koji su se „isturčili“ nemaju ni slobode, a ni časti.

Onda se, kao konačni raskid bilo kakve moguće veze s onima koji su prihvatili islam, kroz riječi vojvode Stanka vjerska svijest i pripadnost stavljaju iznad svijesti o zajedničkom porijeklu. Promjena vjere poništava zajedničko porijeklo. „Što će đavo u kršćenu zemlju? Što gojimo zmiju u njedrima? Kakva braća, ako Boga znate, kada gaze obraz crnogorski, kada javno na krst časni pljuju!“²¹

U određivanju „nas“ u odnosu na „druge“ jako bitno mjesto zauzima strah pa će Njegoš likovima vladike Danila i njegova brata Rade to predstaviti: „*Ne bojim se od vražjega kota, neka ga je ka na gori lista, no se bojim od zla domaćega.... krvava se isklati plemena, vrag đavolu doći u svatove te svijeću srpsku ugasiti!*“²² Ovo je i Danilov strah da će doći do međusobnog sukoba ako neka kršćanska bratstva stanu u zaštitu suplemenika islamske vjere.²³ Radin je odgovor zapravo demoniziranja onih koji su prešli na islam kao opasnosti koja sanja o uništavanju i koja ne bi imala Danilove dileme kako postupiti: „*Kako bi im zapa, da te mogu, glavu bi ti onaj čas posjekli al' ti živu ruke savezali da te muče, da srce naslade. Vrana vrani oči ne izvadi; brat je Turčin svud jedan drugome.*“²⁴ Rade ne pravi razliku između domaćeg i stranog „Turčina“ i time je još jednom potvrđeno odvajanje „nas“ i „njih“. Konačno, vladika donosi odluku: „*Udri za krst, za obraz junački, ko gođ paše svijetlo oružje, ko gođ čuje srce u prsima! Hulitelje imena Hristova da krstimo vodom ali krvlju!*“²⁵ Razumijevanje ne postoji ni prema onim kršćanskim Crnogorcima koji borave i imaju prijateljske odnose s muslimanima: „*Bezobrazne, obrljane kurve, povukuše te nam obraz grde! Junačkoga ne znaju poštenja, a ne bi se vukli za Turcima. Mrzni su mi oni nego Turci, a ne mislim za njih ni za Turke. Badava se inate s Turcima kad im ližu, ka pašćad, sahan!*“ Samo druženje s Turcima predstavlja izdaju i nedozvoljeno miješanje „našeg“ i „njihovog“. Sve se svodi na jednu čak i rasnu netrpeljivost prema „drugom“ o nemiješanju superiornih „nas“

20 Njegoš, *Gorski vijenac*, 258-273

21 Isto, 306-310.

22 Njegoš, *Gorski vijenac*, 528-531, 535-537.

23 Rizvić, *Kroz Gorski vijenac*, 143.

24 Njegoš, *Gorski vijenac*, 549-554.

25 Isto, 668-672.

s inferiornim „drugim“. Na ove vjerske i nacionalne motive za obračun nadovezuju se i socijalni motivi: „*Malene su jasli za dva hata*“²⁶ Čime se ističe da zemlja ne može hraniti dvije vjere, tj. da prirodna bogatstva zemlje nisu dovoljna da na njoj žive različite skupine.

Na mnogo će mjesta u „Gorskom vijencu“ „drugom“ biti davani razni pogrdni epiteti kako bi se izvršila dehumanizacija i spriječila bilo kakva dilema prilikom izvršavanja samog čina „čišćenja“. Premještanjem sukoba iz krvne osvete, na razinu religijskog sukoba, borbu dobra i zla, slavenski muslimani bivaju postavljeni u stupanj stalnog „drugog“.²⁷ Na jednom mjestu možemo izdvojiti i odnos Crnogoraca prema etničkim Turcima. Pri sklapanju dogovora za vezira, Vuk Mućinović upozorava vladiku Danila da: „*Otpiši mu kako znaš, vladiko, i čuvaj mu obraz ka on tebi!*“²⁸ Ovdje se može vidjeti da, iako „domaće Turke“ vrijeđaju raznim riječima, Crnogorci „čuvaju obraz“ veziru premda se radi o Turčinu. To je samo još jedna potvrda da je u „Gorskom vijencu“ oštrica neprijateljstva usmjerena najdirektnije na svoje „drugog“. Sljedeći odnos prema „drugom“ koji se postavlja odnos je onih koji su primili islam prema Crnogorcima/Srbima. Skender-aga, jedan od glavara muslimana, govori Danilu: „*Manji potok u viši uvire, kod uvora svoje ime gubi, a na brijeg morski obojica*“²⁹. Ovim Skender-beg daje shvaćanje da Crnogorci kao slabiji trebaju prići muslimanima. Upravo u ovom dijelu se vidi kada se Njegoš i „Gorski vijenac“ stavljaju na stranu kršćanskih Crnogoraca jer u Njegoševu viđenju „poturice“ su slabiji kojima imponira snaga Osmanskog Carstva dok su s druge strane Crnogorci; mali brojem, ali veliki junaštvom.³⁰ Ipak, za razliku od crnogorskog viđenja, muslimani ne vide u Crnogorcima antitezu sebe, to jest ne vide ih kao neprijateljskog „drugog“. „*Šta je ovo, braćo Crnogorci? Ko je ovaj plamen raspalio? Otkud dođe ta nesrećna misa o prevjeri našoj da se zbori? Nijesmo li braća i bez toga, u bojeve ljute jesmo li zajedno? Zlo i dobro bratski dijelimo.*“³¹ Oni ne smatraju da njihova vjera narušava bratstvo, to jest, osjećaj bratstva za njih je iznad osjećaja vjere.³²

Tek će se poslije u jednom pjevanju vidjeti da i kod muslimana po-

26 Njegoš, *Gorski vijenac*, 1015.

27 Sells, „Some Religious Dimensions“ Preuzeto s: <http://www.hartford-hwp.com/archives/62/387.html> (24. 12. 2017.)

28 Njegoš, *Gorski vijenac*, 1129-1130.

29 Isto, 704-796.

30 Rizvić, *Kroz Gorski vijenac*, 188.

31 Njegoš, *Gorski vijenac*, 964-970.

32 Rizvić, *Kroz Gorski vijenac*, 210-211.

stoje predrasude prema „drugom“, ali s tom razlikom što će se to vidjeti na primjeru „običnog“ svata, a ne jednog od narodnih vođa: „*Al'ti prosto dinovo mlijeko kada Bosni salomi rogove, kad sve pokla što ne posuneti; samo fakir ostavi fukaru, da nas služi, a pred krstom tuži*“³³ Ovdje muslimanski svat u natpjevavanju s crnogorskim ističe kako je sve što je bilo dobro u narodu primilo islam, a oni kojima je dozvoljena vjera bili su najlošiji dio društva ostavljen da služi muslimanima. To znači da su sadašnji kršćani zapravo potomci tog najgoreg sloja.³⁴ Zaključuje se da su u „Gorskom vijencu“ muslimanske vođe čak i na većem stupnju nacionalne svijesti od crnogorskih. Dok crnogorske vođe u procesu stvaranja i održanja države smatraju da je to moguće samo u vjerski unificiranom okruženju, muslimanske vođe ističu zajedničke interese i porijeklo iznad vjerskih razlika. Može se reći, gledano iz današnje perspektive, da je Njegoš smatrao da su muslimanske vođe na većem civilizacijskom nivou od crnogorskih. Njihov odnos prema „drugom“ nije zasnovan na isključivom ograđivanju, no u svatovskoj se pjesmi vidi da, za razliku od vođa, narod ima izgrađen negativni stav prema „drugom“, u ovom slučaju kršćanima-Crnogorcima. Odnos prema „drugim“ u obliku Slavena koji su ostali u kršćanskoj vjeri može se promatrati u dvama primjerima. Stihove: „*Vjero prava, kukavna siroto! Strašno pleme doklen ćeš spavati?*“³⁵ Radojević ovo tumači kao prijekor ostalim slavenskim narodima zašto se ne bune.³⁶ Sličan odnos suosjećanja prema drugim Slavenima, u ovom slučaju Hrvatima i Dalmatincima, naći ćemo u opisivanju njihova položaja prema Mletačkoj Republici: „*Ne, božja ti vjera, Mandušiću! O junaštvu tu ne bješe zbora. Nego bjehu k sebi domamili, domamili pa ih pohvatali, jednu našu braću sokolove, Dalmatince i hrabre Hrvate; pa brodove njima napunili i tiska' ih u svijet bijeli*“³⁷. Njegoš veliča hrabrost i braćom naziva Dalmatince i Hrvate što znači da ih vidi kao vrlo bliske sebi, a s druge strane nijeće hrabrost Mlečana. Vidimo da Njegoš bratimi druge kršćanske Slavena, makar bili oni i katolici i ne stavlja na njih teret izdaje.

Njegoš se potrudio da u „Gorskom vijencu“ prikaže i crnogorski doživljaj mletačkog svijeta. Preciznije, još jednog „drugog“ u odnosu na Crnogorce. Time je Njegoš označio i ograničio Crnogorce i prema Ve-

33 Njegoš, *Gorski vijenac*, 1816-1820.

34 Radojević, *Studije o Njegošu*, 103.

35 Njegoš, *Gorski vijenac*, 643-644.

36 Radojević, *Studije o Njegošu*, 89.

37 Njegoš, *Gorski vijenac*, 1446-1453.

neciji kao predstavniku zapadne, katoličke civilizacije. Slika Mlečana pružena je u odgovorima vojvode Draška na pitanja ostalih glavara. Dakle, nije sasvim objektivna.³⁸ Život u Veneciji ne uklapa se u okvire slobodnog, moralnog, junačkog života kakve ima vojvoda Draško kao klasični predstavnik Crnogorca. Govorom Draška o tome kako ga je mletački dužd dočekao i slagao, ustvari je prikazan crnogorski doživljaj mletačke politike prema Crnogorcima, kao nevjerne:³⁹ „*No lijepo, nego prelijepo! Obeća mi i što mu ne iskah. I pomislih kad od njega pođoh: blago meni jutros i do vijek, evo sreće za sve Crnogorce, dajbudi ću povest dosta praha da s' imaju čim biti s Turcima. Kad posljed, sve ono izlinja, ka da ništa ni zboreno nije. I posad mu ne bih vjerovao mlijeko je da reče bijelo.*“⁴⁰ Vidi se kako Njegoš, za razliku od Hrvata koje gleda kao Slavene i tako bliske Crnogorcima, prema Mlečanima gradi tek nešto blaži stav nego prema Turcima. Mlečani su, jednako kao i Turci, „drugi“ koje se ipak ne opisuje toliko negativno kao Turke.

Kako je tema ovog rada „Drugi u Gorskom vijencu“, vrijedno je spomenuti da se ne nalaze samo mišljenja Crnogoraca o „drugima“ i mišljenje „drugih“ o Crnogorcima, nego možemo vidjeti i razmišljanje Mlečana o crnogorskim susjedima. Draško daje iskrene odgovore iako se radi o crnogorskim neprijateljima. Zapravo, Njegoš i ovdje želi istaknuti visoka moralna načela koja važe kod Crnogoraca: „*Pa posljed poče đetinjiti; zapita me za naše susjede, za Bošnjake i za Arbanase: Kada uhvate - kaže - Crnogorca, bilo živa al' mrtva u ruke, hoće li ga izjest, što li rade? Će izjesti, ako Boga znadeš, ka će čovjek izjesti čovjeka? Ma sam čuo - opet mi govori jedan narod tamo zmiје jede. Kakve zmiје, čestiti principe? A gadno je na put pogledati sve se dlake naježe čovjeku!*“⁴¹ Vidi se da i Mlečani prema Bošnjacima i Albancima kao muslimanima i samim time „drugima“ grade predrasude jer ih zamišljaju kao divljake.

Bojan Aleksov u svom članku „Poturica gori od Turčina“, nakon analiziranja dijela srpske historiografije, zaključuje: „*Uvriježivši mit o drugim narodima kao inferiornim prevrtljivcima i kukavičkim krivokletnicima, oni bivaju izopćeni ne samo iz narodne već i iz mnogo šire ljudske zajednice, ustanovljene univerzalnim etičkim kategorijama.*“⁴² Čitanjem

38 Rizvić, *Kroz Gorski vijenac*, 279-281.

39 Isto, 295.

40 Njegoš, *Gorski vijenac*, 1654-1664.

41 Isto, 1640-1652.

42 Aleksov, „Poturica gori od Turaka“, 258.

„Gorskog vijenca“ može se primijetiti da je i Njegoš u stavovima izraženim u istom, na sličan način opisao one koji su primili islam: „*najgori, kuga ljudska, pogani izrodi*“⁴³. Analizom „Gorskog vijenca“ kao konkretnog primjera identificiranja „drugog“ i odnosa prema njemu, može se utvrditi da je historiografija koju je Bojan Aleksov analizirao na istoj liniji kao i „Gorski vijenac“.

Zaključak

Odnos prema „drugom“ u Gorskom vijencu provlači se čitavim djelom i predstavlja samo ideju „Gorskog vijenca“. Građeci sliku „drugog“ u „Gorskom vijencu“ Njegoš prije svega priča priču o svom vremenu i idejama svog vremena. U „Gorskom vijencu“ može se izvršiti stupnjevanje mišljenja prema „drugom“ od krajnje negativnog do pozitivnog.

Najopasniji i najlošiji „drugi“ su oni koji su izdali crnogorstvo/srpstvo i kršćanstvo, to jest „poturice“. Oni su opasniji čak i od pravih Turaka jer predstavljaju unutrašnju prijetnju zajednici. Pri definiranju ovih „odnarođenih“ elemenata društva navode se sve loše osobine, a zanemaruju one koje bi mogle biti pozitivne. Njegoševo djelo zapravo odiše nekim od najklasičnijih primjera orijentalizma, što se očituje u opisivanju Turaka kako smrde, ili prilikom opisivanja položaja žena iz kojih se najjasnije vide predrasude.

Sljedeći koji su „drugi“, a koji prolaze nešto bolje od „poturica“ i Turaka, jesu Mlečani. Ovaj put se radi o različitom shvaćanju života, tj. o različitim kulturološkim krugovima pri čemu se u Njegoševoj naraciji sve što je drugačije od crnogorskog prikazuje u negativnom svjetlu. Iako je Mletačka Republika već nestala s povijesne scene u vrijeme pisanja „Gorskog vijenca“, sjećanje na nju očito je bilo sačuvano u svijesti naroda.

Konačno, na drugom kraju spektra nalaze se porobljena slavenska braća Hrvati i Dalmatinci. Oni su jedini „drugi“ u tekstu prema kojima Njegoš razvija pozitivan diskurs. To se može objasniti Njegoševim snovima o sveslavenskom oslobođenju i ujedinjenju.

Prilikom nastajanja „Gorskog vijenca“ presudnu odluku odigrao je Njegošev trenutni politički položaj. Osipanjem narodnog jedinstva, prisiljen da vrši modernizaciju društva još nespremno za to, Njegoš u „Gorskom vijencu“ u liku vladike Danila, zapravo iskazuje svoj položaj.

43 Njegoš, *Gorski vijenac*, 46, 49, 73.

Iako često hvaljen kao vizionar, Njegoš sa stavovima prema „drugom“ izraženim u „Gorskim vijencu“, zapravo pokazuje jedno retrogradno shvaćanje o nemogućnosti zajedničkog života s „drugim“.

Bibliografija

- Aleksov, Bojan. „Poturica gori od Turčina: srpski istoričari o vjerskim preobraćenjima“. U *Historijski mitovi na Balkanu*, ur. Husnija Kamberović, 225-229. Sarajevo: Institut za istoriju, 2003.
- Ćorović, Vladimir. *Istorija Srpskog naroda*. Beograd: Janus, 2001.
- Đurđev, Branislav, Bogo Grafenauer, Jorjo Tadić, ur. *Historija naroda Jugoslavije II*. Zagreb: Školska knjiga, 1959.
- Folić, Zvezdan. *Istorija muslimana Crne Gore*. Podgorica: Matica Muslimanska Crne Gore, 2013.
- Imamović, Mustafa. *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Preporod, 1997.
- Kazaz, Enver. „Utopija nacionalne slobode i osmanofobični diskurs u Njegoševom gorskom vijencu“. *Ivan Lovrenović*, 9. 11. 2014.

Preuzeto s:

- <http://ivanlovrenovic.com/2014/11/enver-kazaz-utopija-nacionalne-slobode-i-osmanofobni-diskurs-u-njegosevom-gorskom-vijencu/> (23. 12. 2017.)
- Pavlović, Srđa. *The Mountain Wreath: Poetry or a Blueprint for the Final Solution?* (On the margins of Alexander Greenawalt's article „Kosovo Myths: Karadzic, Njegos and the Transformation of Serb Memory“). U: *Spacesofidentity.net*, (1. 12. 2001).
- Preuzeto s: <https://soi.journals.yorku.ca/index.php/soi/article/view/8038/16949> (5. 15. 2018.)
- Pejović, Đoko. *Crna gora u doba Petra I. i Petra II*. Beograd: Narodna knjiga, 1981.
- Petrović, Petar Njegoš. *Gorski vijenac*. 2. 7. 2008.
- Preuzeto s: http://www.rastko.rs/knjizevnost/umetnicka/gorski_vijenac.html (23. 12. 2017.)
- Radojević, Danilo. *Studije o Njegošu - Njegoševa raskršća*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, 2011.
- Rizvić, Muhsin. *Kroz Gorski vijenac - interpretacija i tekstualno komparativna studija o strukturi*. Sarajevo: Biblioteka Pogledi, 1989.
- Stanojević, Gligor, Milan Vasić, ur. *Istorija Crne Gore*. Podgorica: Redakcija za istoriju Crne Gore, 1978.
- Sells, Michael. „Some Religious Dimensions of Genocide“, U *Hartford-hwp*, 21. 9. 1995.
- Preuzeto s: <http://www.hartford-hwp.com/archives/62/387.html> (24. 12. 2017.)
- Vasojevički zakonik u 12 točaka*, elektronsko izdanje, Projekat Rastko Cetinje,
- Preuzeto s: <https://www.rastko.rs/rastko-cg/povijest/vaszak.html> (23. 12. 2017.)

SUMMARY

The paper portrays the relationship towards the others as described in "Gorski vijenac". The paper places "Gorski vijenac" in the historical context of the time period of its emergence. Through specific examples of "Gorski vijenac", the attitude towards the "others" is shown. The relationship is illustrated at several different levels and through different perspectives that appear in the "Gorski vijenac". The paper raises the question regarding the relationship towards the "others" in the times when Europe is confronted with the same question. At the same time, it illustrates how the exclusive relationship towards the "others" and the stigmatizing of the "others" can lead to the great misfortunes with the capacity to shape the society for centuries.

Keywords: Montenegro, Njegoš, convert to Islam - "poturica", others, investigation, Islam, Christianity